

De visie van de leerkracht: Totale Communicatie in het voortgezet speciaal onderwijs

Onderzoeksverslag

Naam	Ruby de Bruin
Opleiding	Logopedie Hogeschool Rotterdam
Studentnummer	0837096
Docentbegeleider	X
Opdrachtgever	X
Stageplaats	X
Datum	12-5-2015

Samenvatting

In het voortgezet speciaal onderwijs komt men vaak allerlei communicatieve beperkingen tegen. Als logopedist in het speciaal onderwijs bied je verschillende manieren om met deze beperkingen om te gaan. Totale Communicatie (TC) kan als alternatieve communicatiestrategie dienen. TC gaat ervan uit dat de gehele omgeving op de hoogte is van en actief meedoet aan de communicatiestrategie die een cliënt gebruikt. Maar dat gaat niet vanzelf. In dit verslag wordt beschreven wat de ervaringen, meningen en behoeften van leerkrachten zijn met betrekking tot TC.

Doel – Er wordt onderzocht hoe onderwijspersoneel tegenover TC staat. Door de huidige situatie, knelpunten en behoeften te ontdekken, kan afgeleid worden of er draagvlak is onder leerkrachten en hoe de implementatie van TC het beste aangepakt kan worden op een school voor speciaal voortgezet onderwijs. Door aan te sluiten op de onderzoeksresultaten wordt een effectievere en werkbare implementatie van TC gefaciliteerd.

Methoden – Er werd een groepsinterview uitgevoerd onder het onderwijspersoneel van een school voor Speciaal Voortgezet Onderwijs. Aan de hand van vooraf gestelde topics werden zij gevraagd naar hun ervaringen, meningen en behoeften ten aanzien van TC. Kwalitatieve onderzoeksresultaten werden geanalyseerd middels een computerprogramma.

Resultaten – Twaalf deelnemers (onderwijsassistenten, leerkrachten, directeur) hebben deelgenomen aan het onderzoek. Zij hebben informatie gegeven over de huidige situatie, ervaren knelpunten en mogelijke oplossingen. TC wordt over het algemeen als nuttig ervaren maar hoe nuttig het in de klas is hangt af van de behoefte van de leerling. Er is behoefte aan een manier om kennis en scholing naar de praktijk te vertalen, waarbij het geleerde ook beklijft. Voor een effectievere implementatie waarbij TC een grotere rol gaat spelen, worden verschillende adviezen gegeven.

Inhoud

Samenvatting	2
1. Inleiding.....	4
1.1. Achtergrond	4
1.1.1. Totale Communicatie	4
1.1.2. Ondersteunde Communicatie en Augmentative and Alternative Communication.....	5
1.1.3. Totale Communicatie bij cliënten met een (verstandelijke) beperking.....	5
1.1.4. Praktijkvraagstuk.....	5
1.1.5. Vraag- en doelstellingen	6
2. Methoden	8
2.1. Deelnemers	8
2.2. Dataverzameling	8
2.3. Data-analyse	8
3. Resultaten	9
3.1. Deelnemers	9
3.2. Kennis en scholing.....	9
3.3. Totale Communicatie in de school.....	9
3.4. Knelpunten.....	10
3.5. Behoeften en oplossingen	11
4. Discussie.....	12
4.1. Discussie resultaten	12
4.2. Beschouwing	13
5. Conclusie	14
6. Aanbevelingen	15
Literatuur	16
7. Bijlagen.....	18
Bijlage 1 – Draaiboek focusgroep	18
Bijlage 3 – Codeboom	21
Bijlage 4 – Schriftelijke informatie en informed-consentformulier	22
Bijlage 5 – Beoordelingsformulier opdrachtgever	24

Contact

Ruby de Bruin via HBO Kennisbank

1. Inleiding

1.1. Achtergrond

Voor mensen met een verstandelijke (meervoudige) beperking gaat communiceren niet altijd vanzelf. Vaak is er bij een verstandelijke beperking sprake van een vertraagde of gestoorde taalontwikkeling die zich laat of nooit optimaal zal ontwikkelen. De taalproblemen doen zich meestal voor in alle taalaspecten (semantiek, fonologie, syntaxis en pragmatiek) (Goorhuis & Schaerlaekens, 2000). Ook bij autisme horen vaak kenmerkende stoornissen in de taal, met name de pragmatische aspecten ervan (National Institute on Deafness and Other Communication Disorders, 2012). Bij het syndroom van Down ziet men vaak typerende nevenstoornissen als gehoorproblemen en spraak-taalstoornissen (Roberts, Price & Malkin, 2007) die de communicatie in meerdere of mindere mate kunnen belemmeren.

De logopedist speelt een rol in het ondersteunen van deze cliënten in de communicatie middels verschillende methoden. Ook alternatieve communicatiestrategieën zoals Totale Communicatie vallen hieronder (NVLF, 2013).

1.1.1. Totale Communicatie

Totale Communicatie (TC) is een visie, een totale en geïntegreerde aanpak. Deze visie gaat er van uit dat men de communicatie met een verstandelijk en communicatief beperkte cliënt kan optimaliseren als er bewust, tegelijkertijd en op maat gebruik gemaakt wordt van alle verschillende uitingvormen (Oskam & Scheres, 2005). Onder deze uitingvormen wordt bijvoorbeeld verstaan het gebruik van pictogrammen, foto's, gebaren, objecten, persoonlijke communicatieboekjes en meer. Bij een optimale communicatie is er sprake van wederzijds begrip, schrijven Oskam & Scheres (2005). De cliënt begrijpt de omgeving en wordt zelf ook begrepen door de omgeving.

Om optimaal te kunnen communiceren middels TC moet er aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Oskam & Scheres (2005) benadrukken dat de effectiviteit van de communicatie afhankelijk is van investering van de omgeving en een bewuste werkwijze. TC wordt optimaal gebruikt wanneer de gehele sociale omgeving van de cliënt betrokken wordt en zich aanpast aan de communicatieve behoeften van de cliënt.

TC gaat uit van een Communicatieprofiel (Oskam & Scheres, 2005). Hierin wordt onder meer beschreven wat de mogelijkheden van de cliënt zijn en op welke wijze hij of zij communiceert. Wanneer het communicatieprofiel opgesteld is kan dit als uitgangspunt gebruikt worden voor het communicatieplan. Dit plan toont op welke manier er met de cliënt gecommuniceerd zou moeten worden middels TC. Het is belangrijk dat er bij het opstellen van het plan een persoon betrokken is die de cliënt goed kent. Deze persoon zal ook enige kennis aangereikt moeten krijgen over de inhoud en werkwijze ervan. Wanneer men het plan in de praktijk gaat brengen is het zaak om de gehele omgeving die betrokken is bij de cliënt ervan op de hoogte te brengen. Zij zullen zich dan ook aan de gemaakte afspraken moeten houden om de communicatie zo optimaal mogelijk te laten verlopen. Na een jaar wordt het plan herzien en zo nodig aangepast.

TC biedt dus een alternatieve strategie voor de cliënten in de onderzoekssetting (een school voor VSO). Wat het leerproces betreft kunnen zij bijvoorbeeld begeleid worden in taken met behulp van pictogram-uitleg of ondersteunende gebaren. In de socialisatie kunnen zij gebruik maken van gebaren om zich uit te drukken wanneer dit niet lukt door verschillende beperkingen. Dit zijn slechts voorbeelden van de mogelijkheden die een alternatieve communicatiewijze biedt.

1.1.2. Ondersteunde Communicatie en Augmentative and Alternative Communication

Wanneer men verschillende communicatievormen gebruikt om de communicatie te ondersteunen heet dat Ondersteunde Communicatie (OC). Deze communicatievormen kunnen gebaren zijn, foto's, pictogrammen, gezichtsuitdrukkingen en meer. Het gebruiken van verschillende communicatievormen als ondersteuning, oftewel OC, is dan ook een deel van de totale aanpak bij TC (Oskam & Scheres, 2005).

Het begrip OC komt overeen met wat in de internationale literatuur AAC wordt genoemd: Augmentative and Alternative Communication. AAC houdt namelijk in dat er gebruik wordt gemaakt van allerlei verschillende middelen om communicatie te ondersteunen (American Speech-Language-Hearing Association, z.j.). Deze middelen zijn bijvoorbeeld gebaren, foto's of elektronische hulpmiddelen. AAC en OC zijn dus verschillende termen voor hetzelfde concept en worden dus als zodanig beschouwd in dit onderzoeksverslag.

1.1.3. Totale Communicatie bij cliënten met een (verstandelijke) beperking

TC werd oorspronkelijk ontwikkeld voor dove en slechthorende cliënten (Oskam & Scheres, 2005) maar de werkwijze blijkt ook zeer geschikt te zijn voor cliënten met een verstandelijke beperking en/of autisme. Goldstein (2002) stelt dat het gebruik van TC (in dit geval spraak met ondersteunende gebaren) positieve resultaten geeft voor het aanleren van passieve en actieve woordenschat bij autistische cliënten. In een review van Wilkinson & Hennig (2007) worden verschillende rollen belicht die AAC/OC kunnen vervullen voor cliënten die door hun beperkingen communicatieproblemen hebben. Allereerst wordt gesproken over de ondersteuning van zowel receptieve als productieve communicatie en communicatieve functies. Het gaat hier om alternatieve manieren van spraak-output en het ondersteunen van taalbegrip en taalproductie door bijvoorbeeld gebaren, zodat de communicatie effectiever is. Wat de communicatieve functies betreft kunnen vragen, wensen en dergelijke beter overgebracht worden door de cliënt met een passend hulpmiddel. Verder beschrijft de review dat AAC een rol kan spelen in het verminderen van gedragsproblemen zoals agressie of ongewenste sociale acties bij cliënten met autisme en ernstige verstandelijke beperkingen. Het gaat hier bijvoorbeeld om het duidelijk maken van het dagprogramma middels een picto-agenda of het bieden van een manier om vragen te stellen voor cliënten met een verstandelijke en communicatieve beperking. Ten slotte speelt AAC een rol in het ondersteunen van verdere linguïstische ontwikkeling. Wanneer gesproken taal niet begrepen wordt, kunnen alternatieve methoden ervoor zorgen dat de taalvaardigheid toch op gang komt.

Ook Hetzroni (2003) en Walker & Snell (2013) beschrijven het mogelijke effect van AAC en communicatiehulpmiddelen op eerder genoemde gedragsproblemen. Er wordt gesteld dat door het juiste gebruik van AAC (bijvoorbeeld ondersteunende gebaren of pictogrammen) frustraties en probleemgedrag (zoals bijten, slaan of gillen) kunnen worden tegengegaan bij verstandelijk beperkte cliënten. Hetzroni (2003) concludeert dat de communicatievaardigheden bij verstandelijk beperkte cliënten kunnen verbeteren door het integreren van verschillende communicatiehulpmiddelen.

1.1.4. Praktijkvraagstuk

Op VSO X in plaats Y zitten leerlingen van 12 tot 20 jaar met een verstandelijke beperking. Veel van deze leerlingen hebben meervoudige problematiek zoals het syndroom van Down of autisme. Daarbij hebben zij verschillende spraak-, taal- en communicatieproblemen. Om te voldoen aan behoeften in de school is een werkgroep opgezet die zich bezig houdt met TC. De opdrachtgever voor dit onderzoek, een logopediste, is onderdeel van de werkgroep. Daarnaast zijn er verschillende leerkrachten die ook deelnemen aan de groep. In 2012 hebben zij een cursus over TC gevolgd en zijn naar aanleiding daarvan gestart met de implementatie ervan.

Het probleem is dat er momenteel nog geen eenduidige werkwijze is en dat de implementatie nog niet volledig is. De opdrachtgever vraagt zich af of er draagvlak is voor TC, hoe het aangepakt moet worden in de praktijk en hoe er een eenduidige werkwijze door de school gerealiseerd kan worden.

Ook is de vraag hoe ervoor gezorgd kan worden dat de leerkrachten in de praktijk blijven gebruiken wat zij in de cursus hebben geleerd.

Generalisering van scholing in OC of TC is ook een onderwerp in een artikel van Chadwick & Joliffe (2008). Zij hebben een pilot opgezet met personeel dat werkte met cliënten met een verstandelijke beperking. Het personeel heeft gedurende de onderzoeksperiode een aantal basisgebaren geleerd om beter te kunnen communiceren met hun cliënten. Uit het onderzoek is gebleken dat het personeel de training nuttig vond, maar dat het geleerde vaak niet generaliseerde naar dagelijks gebruik. Nader onderzoek naar factoren hierbij werd aangeraden.

Spragale & Micucci (1990) stellen dat men het beste leert in een functionele, alledaagse omgeving. Door gebaren te leren en te oefenen in een dagelijkse situatie wordt de generalisatie van het geleerde ook gefaciliteerd. Het gebrek aan generalisatie is volgens Spragale & Micucci te wijten aan scholing die buiten de dagelijkse context plaatsvindt en een grote hoeveelheid leerstof. Aan hun *Signs of the Week*-programma ligt een visie ten grondslag, die medewerkers bewuster moet maken en als basis dient voor een *signing environment*¹. Een totale aanpak dus, waar een visie aan ten grondslag ligt zoals bij TC. Bij het *Signs of the Week*-programma worden de gebaren aangedragen door het personeel zelf. Wekelijks worden maximaal 2 gebaren aangeleerd en intensief gebruikt in functionele situaties. De logopedist introduceert het programma in de setting, geeft uitleg, demonstreert de gebaren en verschaft een visueel voorbeeld als *reminder*. Door middel van een systematische aanpak wordt de generalisatie gefaciliteerd.

Ook Loeding, Zangari & Lloyd (1990) beschrijven het nut van een basislexicon als uitgangspunt. Wanneer alle personen in de omgeving het basislexicon beheersen kunnen zij onderling effectief communiceren.

1.1.5. Vraag- en doelstellingen

De eerder besproken probleemstellingen leiden tot de volgende vraagstellingen.

Hoofdvraag

Welke behoeften, ervaringen en meningen bestaan er onder het onderwijspersoneel ten aanzien van het in de praktijk gebruiken van Totale Communicatie?

Deelvragen

1. Welke ervaringen heeft het onderwijspersoneel tot nu toe met Totale Communicatie?
2. Hoe is de huidige situatie ten aanzien van Totale Communicatie in de school?
3. Wat is het standpunt van het onderwijspersoneel ten aanzien van Totale Communicatie in de school?
4. Welke behoeften bestaan er onder het onderwijspersoneel ten aanzien van Totale Communicatie in de school?
5. Welke (on)mogelijkheden heeft het onderwijspersoneel ten aanzien van Totale Communicatie?

---

¹ "A setting where direct care staff provide consistent sign models and use manual signs when interacting with others in the environment." (Spragale & Micucci, 1990)

6. Wat zijn volgens het onderwijspersoneel goede punten en verbeterpunten ten opzichte van het huidige gebruik van Totale Communicatie op de school?

Doelstelling

Het beantwoorden van bovenstaande vraagstellingen heeft als doel om in kaart te brengen welke ervaringen, behoeften en meningen onderwijspersoneel heeft ten aanzien van TC in de praktijk.

Naar aanleiding van deze informatie kunnen mogelijk adviezen opgesteld worden voor de opdrachtgever en de werkgroep TC, zodat zij beter kunnen aansluiten bij de behoeften en mogelijkheden van onderwijspersoneel. Uiteindelijk dient dit natuurlijk het doel om de leerlingen van de gehele school te faciliteren en hen efficiënter te kunnen ondersteunen in de communicatie.

Voor situaties buiten de onderzoeksplaats (VSO X) kunnen de resultaten eveneens toegepast worden om leerkrachten te helpen en tegemoet te komen bij het gebruiken van TC als werkwijze. Bovendien kan bekeken worden wat er nodig is om TC te laten slagen in de onderwijsomgeving. Wellicht resulteert het onderzoek in bevindingen die verklaren waarom TC in bepaalde situaties niet vertaald wordt naar dagelijks functioneel gebruik (ondanks bijvoorbeeld adequate scholing).

2. Methoden

Om inzicht te krijgen in het huidige draagvlak onder het onderwijspersoneel en de knelpunten en behoeften die zij ervaren, worden zij gevraagd naar behoeften, ervaringen en meningen. Ook moet de huidige situatie verkend worden. Er wordt een groepsinterview (*focusgroep*) uitgevoerd. Dit geeft de deelnemers ook ruimte om elkaar tegen te spreken of aan te vullen, wat tot meer genuanceerde en volledige informatie kan leiden.

Het onderzoek wordt uitgevoerd op een semi-gestructureerde wijze. Dat wil zeggen dat er van tevoren een aantal vragen en hoofdonderwerpen (*topics*) vastgesteld zijn, maar dat hiervan ook afgeweken kan worden tijdens het interview.

2.1. Deelnemers

Onder de beoogde onderzoekspopulatie vallen leerkrachten en onderwijsassistenten van VSO X. In de ideale situatie wonen alle van hen het interview bij.

De deelnemers worden van tevoren ingelicht over het onderzoek middels een uitnodiging. Daarnaast ontvangen alle deelnemers van tevoren schriftelijke informatie over het onderzoek. In het bijgevoegde toestemmingsformulier kan schriftelijk een verklaring van deelname en toestemming voor gebruik van gegevens worden gegeven. Middels deze wijze van *informed consent* wordt zorg gedragen voor de privacy en vrijwilligheid van elke deelnemer.

2.2. Dataverzameling

De vooraf bepaalde topics van het interview zijn:

• Totale Communicatie in de klas	• Communicatieprofiel	• Samenwerking logopedist
• Geïnvesteerde tijd en moeite	• Kennis en scholing	• Algemene goede- en verbeterpunten

Bij elk van de topics wordt gevraagd naar de huidige situatie, naar de ervaringen tot nu toe en de wensen en behoeften met betrekking tot dit onderwerp. Een uitgebreidere weergave is te vinden in bijlage 1 – Draaiboek.

Een moderator leidt het interview, terwijl een observator notities maakt over de groepsdynamiek en eventuele non-verbale boodschappen die de deelnemers laten zien.

Aan het einde van de discussie wordt afgesloten met een korte *member check*. Er wordt kort samengevat wat de belangrijkste conclusies zijn en de proefpersonen bepalen of zij het hiermee eens zijn. Het interview wordt opgenomen met een audiorecorder en opgeslagen op een PC.

2.3. Data-analyse

Het gehele interview wordt woordelijk uitgeschreven en vervolgens geanalyseerd met het programma Kwalitan. Dit programma is geschikt voor het analyseren van kwalitatieve data uit interviews. De uitgeschreven tekst wordt in segmenten en vervolgens codes ingedeeld. Vervolgens worden de codes ondergebracht in categorieën en een mindmap. Per categorie worden conclusies geformuleerd.

3. Resultaten

Naar aanleiding van de analyse kunnen de resultaten in verschillende categorieën ingedeeld worden. Per categorie zullen de resultaten toegelicht worden. Allereerst wordt de uiteindelijke onderzoeksgroep besproken. Daarna wordt beschreven welke scholing over TC de leerkrachten hebben gehad met en hoe de huidige situatie is op de school. Daaronder valt de situatie met betrekking tot het gebruik van TC, samenwerking met de logopedist en het communicatieprofiel. Vervolgens wordt gekeken naar knelpunten die de deelnemers ervaren. Tot slot worden de behoeften en mogelijke oplossingen beschreven die aangedragen zijn.

3.1. Deelnemers

Twaalf deelnemers waren aanwezig tijdens de focusgroep, waarvan vijf leerkrachten, zes onderwijsassistenten en een onderwijsdirecteur. Zij maken in de klas allen gebruik van TC. Van elke groep was er ten minste een leerkracht of onderwijsassistent aanwezig: vier personen werkzaam bij de onderbouwgroepen, twee werkzaam in middenbouwgroepen, vier werkzaam bij bovenbouwgroepen en een onderwijsassistent werkzaam bij zowel een bovenbouwgroep als een middenbouwgroep. De directeur is uiteraard niet werkzaam in een klas maar op schoolbreed niveau.

3.2. Kennis en scholing

In 2012 is door alle leerkrachten en onderwijsassistenten een cursus gevolgd over TC. Twee van de twaalf deelnemers aan het interview hebben die cursus niet gevolgd. Zij gaan uit van voorkennis die ze elders hebben opgedaan, oefenen mee tijdens de groepslessen logopedie en zijn ingelicht door collega's.

Tijdens de cursus werden ondersteunende gebaren behandeld, het communicatieprofiel en verschillende communicatieniveaus (het niveau waarop een leerling kan communiceren).

3.3. Totale Communicatie in de school

Er wordt gebruik gemaakt van verschillende vormen van TC. De volgende werden genoemd:

- Picto's
- Gebaren
- Foto's en fotoseries
- Spraakcomputers

Dit wordt gebruikt bij stappenplannen, dagprogramma's, persoonlijke afspraken en herinneringen, praktijkroutines (bijvoorbeeld het serveren van koffie en thee) en meer. In de klassen is bijvoorbeeld een dagplanning zichtbaar die het rooster van de dag visueel maakt in picto's.

Alle aanwezige picto's en planborden zijn bij het begin van de implementatie verschaft door de werkgroep TC. Zo is ervoor gezorgd dat overal in de school dezelfde materialen gebruikt worden.

Wat de samenwerking met de logopedist en de werkgroep TC betreft, geeft men aan dat er niet zo zeer sprake is van een actieve samenwerking, maar dat de collega's altijd bereikbaar zijn wanneer er vragen zijn.

Een communicatieprofiel wordt opgesteld door de logopediste voor elke leerling die dat nodig heeft. De Commissie van Begeleiding bepaalt voor welke leerlingen dit gebeurt. Nog niet elke leerkracht werkt met het communicatieprofiel maar het is wel de bedoeling dat dit in de toekomst gaat gebeuren.

De deelnemers vertellen momenteel op verschillende momenten van de dag met TC bezig te zijn.

Ze ervaren dat TC als een rode draad door de dag heen loopt. Wanneer de situatie het vereist gebruiken ze het. Bijvoorbeeld wanneer een leerling niet op een woord komt of wanneer een leerling

slecht kan praten of onthouden. Ook wanneer er leerlingen zijn die niet of slecht kunnen lezen biedt TC uitkomst.

Het onderwijspersoneel ondersteunt hun dagelijkse activiteiten met TC. In sommige groepen wordt er op maandag ongeveer 10 minuten aan de gebaren gewerkt tijdens groepslogopedie.

Zelfstandig zoeken verschillende deelnemers in hun vrije tijd naar ondersteunend materiaal, zoals een bepaald gebaar of een visueel stappenplan.

In de huidige situatie hangt de hoeveelheid waarin TC gebruikt wordt vooral ook af van de behoefte van de leerling, geven alle deelnemers aan. Klassikaal wordt wel gebruik gemaakt van bijvoorbeeld de planborden voor het dagrooster of voor gekozen activiteiten maar de deelnemers vinden dat het vooral ook heel individueel is. Niet iedere leerling heeft behoefte aan TC of dezelfde vormen van TC. Sommige leerlingen hebben geen communicatieve beperking en kunnen zich prima redden zonder TC. Alle deelnemers vinden TC nuttig maar niet iedereen vindt het nuttig voor hun eigen klas. Hoe zij het nut ervaren voor hun klas hangt af van het niveau en de mate waarin hun leerlingen TC nodig hebben.

"[...] maar ik vind het moeilijk voor kinderen zoals ze bij mij in de groep zitten, om hen te motiveren, om gebaren... ja, zij hebben geen enkele behoefte van nature uit om die gebaren te gebruiken want zij kunnen zich zo voldoende, goed, uitdrukken, zowel binnen school als buiten..."

Op dit moment heeft men niet zo zeer behoefte aan minder of meer TC in de klas. De hoeveelheid TC die je nodig hebt hangt af van je groep, waarop je afstemt. Een deelnemer reageert op de mening van de rest van de groep:

"Ik denk wel dat je als medewerker op school met alle leerlingen van school om moet kunnen gaan. Ook met buitenspelen, [als] pleinwacht. Als dat de noodzaak is van het onderhouden van het gebruik van communicatie... [Ik denk] dat dat in ieder geval voor de medewerkers wel belangrijk is, om te kunnen communiceren met al onze leerlingen"

3.4. Knelpunten

Hoewel alle deelnemers het eens zijn met bovenstaand citaat, geeft een deelnemer aan dat er wel een knelpunt is wat dit betreft:

"Het is wel handig maar... er zit een "maar" aan. Doordat wij het zo weinig gebruiken, blijven ze [gebaren] niet hangen. Dus dan raak je het op den duur weer kwijt."

Wanneer gevraagd wordt of dit een kwestie van *use it or lose it* is, stemt 80% daarmee in. Een andere deelnemer geeft aan dat wanneer ze weinig gebaren gebruikt en ze geen groepsles logopedie meer doet, ze de gebaren snel vergeet. Men is wel van mening dat de meest basale gebaren makkelijker te onthouden zijn en beter beklijven dan specifieke gebaren.

Een ander knelpunt heeft te maken met de verschillen tussen gebarensystemen. Niet alle gebarensystemen gebruiken dezelfde gebaren voor bepaalde woorden en dit zorgt voor verwarring.

Ook vindt men het soms lastig om aan een filmpje of plaatje te zien hoe het gebaar precies gemaakt moet worden.

Er is gevraagd naar knelpunten wat de scholing en kennis betreft. Alle deelnemers hebben de cursus als zinvol ervaren. Wel vond men de cursus intensief.

“Dat is natuurlijk ook vaak, dat is een hele dag en... Dat is lastig om dat je eigen te maken en op te slaan.”

Niet iedereen was het eens over de aansluiting van de cursus bij de doelgroep op school. Een leerkracht gaf aan dat de cursus ervan uit ging dat TC een gemeengoed werd, terwijl niet alle leerlingen op de school TC nodig hebben. Ze twijfelde of de cursus de vertaalslag naar de doelgroep heeft weten te maken. Een andere leerkracht reageerde dat de vertaalslag vooral door henzelf gemaakt moet worden binnen het team.

Wat die vertaalslag, de implementatie, betreft is een leerkracht van mening dat dit anders aangepakt moest worden dan nu het geval was.

“Nou zoals dat zo mooi implementatie heet, daar heeft wat aan geschort volgens mij. [...] We hadden een best wel intensieve scholing met elkaar gevolgd, met wat toen het hele team was. Maar ik denk dat we onvoldoende afspraken met elkaar hebben gemaakt; hoe nu verder?”

Iedereen blijkt het hiermee eens te zijn.

3.5. Behoeften en oplossingen

Wat de kennis en (bij)scholing betreft vindt men het over het algemeen niet zinvol om een herhalingscursus te doen. Er is meer behoefte aan een manier om het eigen te maken zodat de kennis beklijft, waarbij vooral voldaan wordt aan een algemene behoefte die voor meerdere leerlingen en leerkrachten bestaat. Zo worden vooral de basale gebaren als belangrijk gezien, heeft men behoefte aan een visuele *reminder* om gebaren beter te onthouden en vindt men het nuttig om onderling informatie uit te wisselen. Een deelnemer benadrukt dat het wel belangrijk is dat alle medewerkers op de hoogte zijn van de visie die de school op TC heeft.

Er werd benoemd dat het communicatieplan werkbaarder en duidelijker moet zijn voor beter gebruik in de praktijk. Er werd voorgesteld dit te oefenen middels casuïstiek en hierbij verbanden te leggen met de leerdoelen van de klas. Ook is er behoefte aan korte herhaling van de theoretische achtergrond in het kader van de eigen situatie.

Tijdens het interview werd gevraagd wat de behoeften zijn ten aanzien van samenwerking met de logopedist. Over het algemeen is men tevreden over de huidige samenwerking en de mate waarin dit plaatsvindt. Wel vindt een deelnemer dat het op schoolniveau wat meer mag zijn wat de activiteiten van en samenwerking met de werkgroep betreft.

“Iets meer actief... het feit dat een taakgroep TC heeft dit jaar nog nooit op een agenda gestaan van de vergadering volgens mij, dus er zou meer interactie naar het team kunnen zijn.”

Ook zouden meerdere deelnemers in een ideale situatie graag zien dat er vaker een logopedist aanwezig is op school. Men twijfelt of de focus van logopedie moet verschuiven van individuele logopedie naar meer groepslogopedie waarin TC op de voorgrond treedt.

“Nouja goed als je over een soort ideale situatie kan praten dan zou het natuurlijk prachtig zijn als je hier meer dagen een logopedist hebt rondlopen zodat er gewoon veel meer getraind zou kunnen worden. Met groepjes leerlingen, of klassen, met ons...”

De leerkrachten zoeken veel zelf op wat TC betreft. Dit vinden ze geen probleem maar in een ideale situatie zou het voor hen fijn zijn om hier meer tijd voor te hebben. Er zijn veel andere bezigheden, waardoor ze de aan TC bestede tijd soms in moeten perken.

4. Discussie

Dit hoofdstuk bediscussieert de gevonden resultaten en beschouwt het proces van het onderzoek.

4.1. Discussie resultaten

Zoals Chadwick & Joliffe (2008) concludeerden, blijkt ook uit dit onderzoek dat kennis en scholing over OC en TC moeilijk te generaliseren is, hoe nuttig men de scholing ook vond. De factoren die hierbij een rol spelen zijn op globaal niveau geïnventariseerd gedurende dit onderzoek.

Duidelijk is geworden dat er behoefte is aan een eenduidige en systematische aanpak, waarbij voldaan wordt aan een algemene behoefte (toepasbaar in de totale situatie). Deze aanpak dient de generalisatie van het geleerde te faciliteren. Hoewel TC meer omvat dan alleen gebaren, lijken de gebaren het grootste discussiepunt te zijn. Andere vormen van TC lijken wat meer geïntegreerd te zijn in de onderwijssituatie. Wat de algemene behoefte betreft vindt men het belangrijk dat de meest basale gebaren door iedereen begrepen en gebruikt kunnen worden.

De aanpak zoals Spragale & Micucci (1990) hem beschrijven zou uitkomst kunnen bieden wat bovenstaande behoeften betreft. De werkwijze van hun methode *Signs of the Week* sluit aan op veel van deze behoeften. Ook Loeding et al. (1990) beschrijven werkwijzen die antwoord geven op verschillende praktijkvragen die aan dit onderzoek ten grondslag liggen.

Signs of the Week en de groepsgerichte aanpak van Loeding et al. benadrukken beiden het belang van participatie onder onderwijspersoneel. Loeding, Zangari & Lloyd beschrijven dat wanneer leerkrachten kunnen meebeslissen over de huidige situatie en aanpak, zij waarschijnlijk meer geïnvesteerd zullen zijn in het gehele proces. Ook in het artikel over *Signs of the Week* wordt dit principe van *participeren om te motiveren* beschreven: personeel is eerder geneigd om mee te doen aan het programma wanneer zij inspraak hebben bij het ontwikkelen en implementeren ervan. Een gedeelde verantwoordelijkheid maar ook de mogelijkheid om de eigen visie in te brengen kan dus sterk bijdragen aan het creëren van draagvlak.

Een onderdeel van deze participatie is in beide artikelen het aandragen van doelwoorden. De leerkrachten wordt gevraagd zelf (aan de hand van bepaalde richtlijnen) woorden aan te dragen die belangrijk zijn in alledaagse situaties. Zo worden zij bij het proces betrokken maar wordt ook een functionele aanpak in de hand gewerkt.

Een zeer functionele aanpak die direct geoefend wordt en toepasbaar is in alledaagse situaties, zou ook het draagvlak kunnen vergroten. Bovendien ondervonden dat het gebruik van gebaren relatief meer generaliseert wanneer het aangeleerd en toegepast wordt op functionele wijze. Het gebaar van 'eten' zou dan bijvoorbeeld niet tijdens een groepsles behandeld worden, maar wordt door de leerkracht gedurende de week gebruikt wanneer er gegeten gaat worden. Ook wordt het gebaar van de week op een zichtbare plek visueel gemaakt zodat het overal aanwezig is.

Aangezien TC nu ook als een rode draad door de dag heen loopt, kan verwacht worden dat leerkrachten gemakkelijk verder kunnen werken op deze manier.

Verder wordt ook in beide artikelen beschreven dat er evaluatiemomenten plaatsvinden. Tijdens deze evaluatiemomenten biedt de logopedist informatie over TC en het programma, plaatjes en instructie over gebaren, kunnen vragen gesteld worden en kan feedback gegeven worden. Aan de hand van de feedback kan de werkwijze eventueel aangepast worden. Zo wordt voldaan aan een ieders behoefte.

Momenteel wordt er nog gewerkt aan visies en ambities ten aanzien van TC-implementatie op VSO X. Heel voorzichtig kan gesteld worden dat de visie wellicht nog niet volledig in de onderwijsomgeving geïmplementeerd is, gekend en begrepen wordt.

4.2. Beschouwing

De uitvoering van dit onderzoek heeft voor de onderzoekssetting en opdrachtgever geleid tot een algeheel beeld van de visie van de leerkrachten en dient daardoor ook als een behoeftenonderzoek voor de verdere implementatie. TC is dankzij het onderzoek weer op de agenda gezet, wat kan leiden tot interessante nieuwe werkwijzen en een betere afstemming tussen verschillende partijen. De aanbevelingen die gedaan worden kunnen leiden tot een zeer functionele aanpak waar rekening gehouden wordt met verschillende partijen. Ook wordt middels een functionele aanpak de generalisatie van TC gefaciliteerd. Dit komt de communicatie uiteindelijk ten goede.

Echter moet men voorzichtig zijn met het generaliseren van deze resultaten naar andere settings. Een inzicht in probleem en oplossing wat TC en generalisatie betreft kan nuttig zijn voor eenieder die met hetzelfde probleem kampt. Toch omvat het onderzoek resultaten uit slechts een focusgroep, wat natuurlijk beperkt is. Er is nog geen sprake van verzadiging van onderzoeksresultaten. Ook is tijdens het onderzoek, wat een eerste stap is geweest, aandacht besteed aan het inventariseren van de huidige situatie. Hoewel dit nuttig is om de situatie te kunnen vergelijken met andere settings, heeft dit de mate waarin oplossingen besproken konden worden beperkt. Een extra interview waarin dieper op behoeften en oplossingen ingegaan wordt, is een wenselijke aanvulling op de huidige resultaten. Zo zou nog beter bepaald kunnen worden hoe draagvlak gecreëerd wordt onder leerkrachten maar ook onder leerlingen.

Met de opgedane ervaring kan gesteld worden dat een voldoende resultaat bereikt is, maar dat er in de beginfase meer op het inventariseren van de huidige situatie gelet had moeten worden. Door dit voor het daadwerkelijke interview te doen, zou meer ruimte overgelaten worden voor het ingaan op behoeften en oplossingen.

5. Conclusie

Alle deelnemers ervaren het gebruik van Totale Communicatie als nuttig. Ook de scholing in TC werd als nuttig ervaren. Wel mag duidelijk zijn dat TC niet voor een ieder geschikt is of gebruikt moet worden. Toch geven deelnemers aan dat het belangrijk is om met alle leerlingen te kunnen communiceren en de meest basale gebaren te kennen. Per klas verschilt de behoefte aan TC en dus ook de hoeveelheid waarin er gebruik van wordt gemaakt. In algemene zin komt TC wel aan bod op verschillende manieren door de gehele school.

Een knelpunt is duidelijk de generalisatie van kennis, vooral wat de gebaren betreft. Wanneer de behoefte van leerlingen niet om TC vraagt, raakt het op de achtergrond en vergeet het onderwijspersoneel een groot deel van het geleerde. Er is behoefte aan een duidelijke en weinig invasieve manier van herhaling en oefening.

Er lijkt behoefte te zijn aan een eenduidige en systematische aanpak, waar in de eerste plaats aandacht wordt besteed aan visieontwikkeling en implementatie in de eigen situatie. De visie op TC moet duidelijk worden voor elk personeelslid en moet ook actief uitgedragen worden. De basiskennis en methodieken moeten toegepast worden in de huidige situatie en afgestemd worden op behoeften door de gehele school. Ook kan aandacht worden besteed aan het introduceren van en werken met het communicatieprofiel.

Wat de rol van de logopedist en de werkgroep TC betreft is men tevreden maar in een ideale situatie zou er meer ruimte zijn voor TC vanuit deze partijen en treden zij meer op de voorgrond.

Het onderwijspersoneel heeft niet de mogelijkheid om al het ondersteunend materiaal op te zoeken dat zij in een ideale situatie zouden willen gebruiken maar ervaren dit momenteel niet als een probleem. Wanneer er te weinig tijd is, worden zelfstandige activiteiten en zoektochten ten aanzien van TC ingeperkt.

6. Aanbevelingen

Vervolgonderzoek is zeker wenselijk. Een interessant onderwerp is uiteraard het draagvlak onder leerlingen, en dan vooral de leerlingen die voldoende communiceren en geen behoefte hebben aan TC om zich te uiten. Hoe kun je hen toch motiveren om TC te gebruiken met medeleerlingen? Hebben zij daar wel behoefte aan of kunnen ze nu ook al voldoende met medeleerlingen communiceren die een communicatieve beperking hebben?

Ook is het belangrijk om dieper in te gaan op behoeften die leerkrachten hebben en oplossingen die ze daarvoor zien. Hoe kijken zij aan tegen de aanpak die in dit onderzoek geadviseerd wordt? Hoewel de aanpak aan lijkt te sluiten op hun behoeften, is het natuurlijk belangrijk om dit te verifiëren bij het onderwijspersoneel.

Gedurende de implementatie van een nieuwe aanpak kan dit echter ook al onderzocht worden; namelijk tijdens de evaluatiemomenten. Ook hier kan een vorm van kwalitatief onderzoek gedaan worden om de richting van de implementatie te sturen.

Vervolgonderzoek zou zich ook kunnen richten op de verdere implementatie van TC. Voor- en nametingen, procesbeschrijving en een onderbouwde aanpak zouden hiervan onderdeel moeten zijn. Het onderwijspersoneel wordt gevolgd gedurende de implementatie.

Voor de onderzoekssetting wordt geadviseerd de implementatie voort te zetten op een systematische manier waarbij een open sfeer gecreëerd wordt. Dit wil zeggen dat een ieder zijn inbreng kan toevoegen en inspraak heeft wat het proces en de implementatie betreft. Het is belangrijk dat duidelijke afspraken gemaakt worden over bijvoorbeeld de werkwijze.

Een aanpak zoals *Signs of the Week* lijkt bij uitstek geschikt om alle medewerkers en leerlingen naar een bepaald niveau te brengen wat gebaren betreft². Dit is een functionele aanpak die niet te intensief is maar wel generalisatie van geleerde gebaren faciliteert. Participatie door het onderwijspersoneel is van onmiskenbaar belang. Zij moeten een plaats in gaan nemen in het implementatieproces. Ook de aan te leren gebaren worden door hen aangedragen. Het gaat hier dan niet om 'leuke' gebaren maar om onmisbare gebaren die vrijwel dagelijks voorkomen.

Het is belangrijk om TC op de agenda te zetten. Maandelijks een evaluatiemoment zou zeer wenselijk zijn. Op zo'n moment kan geëvalueerd en bijgesteld worden, kan instructie over TC gegeven worden en is er ruimte voor vragen en feedback.

Verder is het zeer raadzaam om de visie op TC en de bijbehorende doelstellingen toegankelijk en inzichtelijk te maken en deze aan alle medewerkers duidelijk te maken. Nog belangrijker voor succesvolle implementatie is dat men er achter staat. Wanneer iedereen hetzelfde doel nastreeft kan er effectief en eenduidig gewerkt worden.

Verwacht wordt dat het een positief effect heeft wanneer de logopedist en de werkgroep TC meer op de voorgrond treden. Zij kunnen informatie en advies geven over TC en een sturende rol innemen wat het gebruik van TC betreft.

---

² Deze aanpak wordt tijdens een presentatie nader beschreven aan de opdrachtgever en alle deelnemers zodat zij praktische handvaten hebben. Nadere informatie is op te vragen bij de auteur van dit verslag.

Literatuur

- American Speech-Language-Hearing Association. (z.j.). Augmentative and Alternative Communication (AAC). Geraadpleegd op <http://www.asha.org/public/speech/disorders/AAC/>
- Baarda, D.B., De Goede, M.P.M., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen, Nederland: Wolters-Noordhoff.
- Chadwick, D.D., & Joliffe, J. (2008). A pilot investigation into the efficacy of a signing training strategy for staff working with adults with intellectual disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 37, 34-42. doi: 10.1111/j.1468-3156.2008.00503.x
- De Bortoli, T., Arthur-Kelly, M., Mathisen, B., Foreman, P., & Balandin, S. (2009). Where are teachers' voices? A research agenda to enhance the communicative interactions of students with multiple and severe disabilities at school. *Disability and Rehabilitation*, 32(13), 1059-1072. doi: 10.3109/09638280903410730
- Goldstein, H. (2002). Communication intervention for children with autism: A review of treatment efficacy. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 32(5), 373-295.
- Goorhuis, S.M. & Schaerlaekens, A.M. (2000). *Handboek Taalontwikkeling, Taalpathologie, en Taaltherapie bij Nederlandssprekende kinderen*. Utrecht, Nederland: De Tijdstroom.
- Hetzroni, O.E. (2003). A positive behaviour support: A preliminary evaluation of a school-wide plan for implementing AAC in a school for students with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 28(3), 283-296. doi: 10.1080/1366825031000150955
- Loeding, B., Zangari, C., & Lloyd, L. (1990). A "Working Party" approach to planning in-service training in manual signs for an entire public school staff. *AAC Augmentative and Alternative Communication*, 6(1), 38-49.
- Lucassen, P.L.B.J., & Olde Hartman, T.C. (Red.). (2007). *Kwalitatief onderzoek: Praktische methoden voor de medische praktijk*. Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.
- National Institute of Deafness and Other Communication Disorders. (2012). NIDCD Fact Sheet – Communication Problems in Children with Autism Spectrum Disorder. Geraadpleegd op <http://www.nidcd.nih.gov/staticresources/health/voice/NIDCD-Communication-Problems-in-Children-with-Autism-FS.pdf>
- Oskam, E., & Scheres, W. (2005). *Totale communicatie*. Maarssen, Nederland: Elsevier Gezondheidszorg.
- Roberts, J.E., Price, J., & Malkin, C. (2007). Language and Communication Development in Down Syndrome. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 26-35.
- Spragale, D. & Micucci, D. (1990). Signs of the Week: A functional approach to manual sign training. *AAC Augmentative and Alternative Communication*, 6(1), 29-37.

Walker, V.L., & Snell, M.E. (2013). Effects of augmentative and alternative communication on challenging behavior: A meta-analysis. *Augmentative and Alternative Communication*, 29(2), 117-131. doi: 10.3109/07434618.2013.785020

Wilkinson, K.M., & Hennig, S. (2007). The state of research and practice in augmentative and alternative communication for children with developmental/intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 58-69. doi: 10.1002/mrdd.20133

Wouters, E., & Van Zaalen, Y. (2013). *Praktijkgericht onderzoek in de paramedische zorg*. Bussum, Nederland: Coutinho.

7. Bijlagen

Bijlage 1 – Draaiboek focusgroep

1. Welkom

1. Voorstelronde
2. Wat gaan we doen
3. Doel van de focusgroep
4. Hoe lang duurt het?
5. Programma
6. Pen & papier geven
7. Opname & anonimiteit bespreken

2. Regels

- a. Voel je vrij! Er zijn geen goede/foute antwoorden
- b. Probeer niet door elkaar te praten
- c. Probeer zo veel mogelijk bij het onderwerp te blijven
- d. Het gaat vandaag om Totale Communicatie, dus liever niet over taal-/articulatieproblemen

3. Toelichting onderwerp TC

4. Openingsvraag (ice breaker):

Hoe gaat dat bij jullie in de klas?

(Wat zien jullie in de school/in de klas aan TC?)

5. Verdere vragen

- a. Zie volgende pagina's

6. Samenvatting/member-check

7. Vragenronde

8. Als er nog toevoegingen zijn; voel je vrij om te mailen!

9. Hoe worden jullie ingelicht?

10. Identificatieformulier invullen

11. Bedankje

TC in de klas

- Huidige situatie
  - o Welke vormen worden gebruikt?
  - o Door wie wordt gebruik gemaakt?
- Wat vindt men ervan?
  - o Wat zijn de ervaringen tot nu toe?

- Hoe ervaren jullie het nut/effect?
- Behoeften en mogelijkheden
  - In hoeverre hebben leerkrachten behoefte aan TC in de klas?
  - Wat is er nodig om het (meer) in te zetten?

Geïnvesteerde tijd en moeite

- Huidige situatie
  - Hoe veel tijd besteden jullie nu aan TC?
  - Hoe veel moeite besteedt men nu aan TC?
- Behoeften en mogelijkheden
  - Hoe veel tijd en moeite willen ze eraan besteden?
  - Hoe veel tijd en moeite *kunnen* ze eraan besteden?

Communicatieprofiel

- Huidige situatie
  - In hoeverre werken jullie met communicatieprofiel?
  - In hoeverre begrijpen jullie het communicatieprofiel?
- Wat vindt men ervan?
  - Wat vinden jullie van het communicatieprofiel?
  - Wat vinden jullie van het *nut* van het communicatieprofiel?
- Behoeften en mogelijkheden
  - Wat zijn jullie behoeften/mogelijkheden t.a.v. het communicatieprofiel?

Kennis & scholing

- Huidige situatie
  - Welke kennis en scholing hebben jullie tot nu toe verworven?
    - Hoe ging dat?
  - Wat weten jullie tot nu toe van TC?
- Wat vindt men ervan?
  - Wat vonden jullie van de kennis & scholing tot nu toe?
  - Wat vinden jullie van de kennis & scholing op dit moment, die nu beschikbaar is?
- Behoeften & mogelijkheden
  - Welke behoefte aan meer kennis/scholing hebben jullie?
  - Hoe zou die kennisverwerving/scholing eruit moeten zien?

Samenwerking logopedist

- Huidige situatie
  - Hoe ziet de samenwerking met de logopedist er nu uit voor jullie?
  - In welke hoeveelheid vindt die samenwerking plaats?
  - Welk effect van de samenwerking zien jullie in de klas?
- Wat vindt men ervan?
  - Hoe ervaren jullie de samenwerking met de logopedist t.a.v. TC?
- Behoeften & mogelijkheden
  - In de ideale situatie, wat zouden jullie graag zien in de samenwerking met de logopedist, wat TC betreft?

Goede punten/verbeterpunten

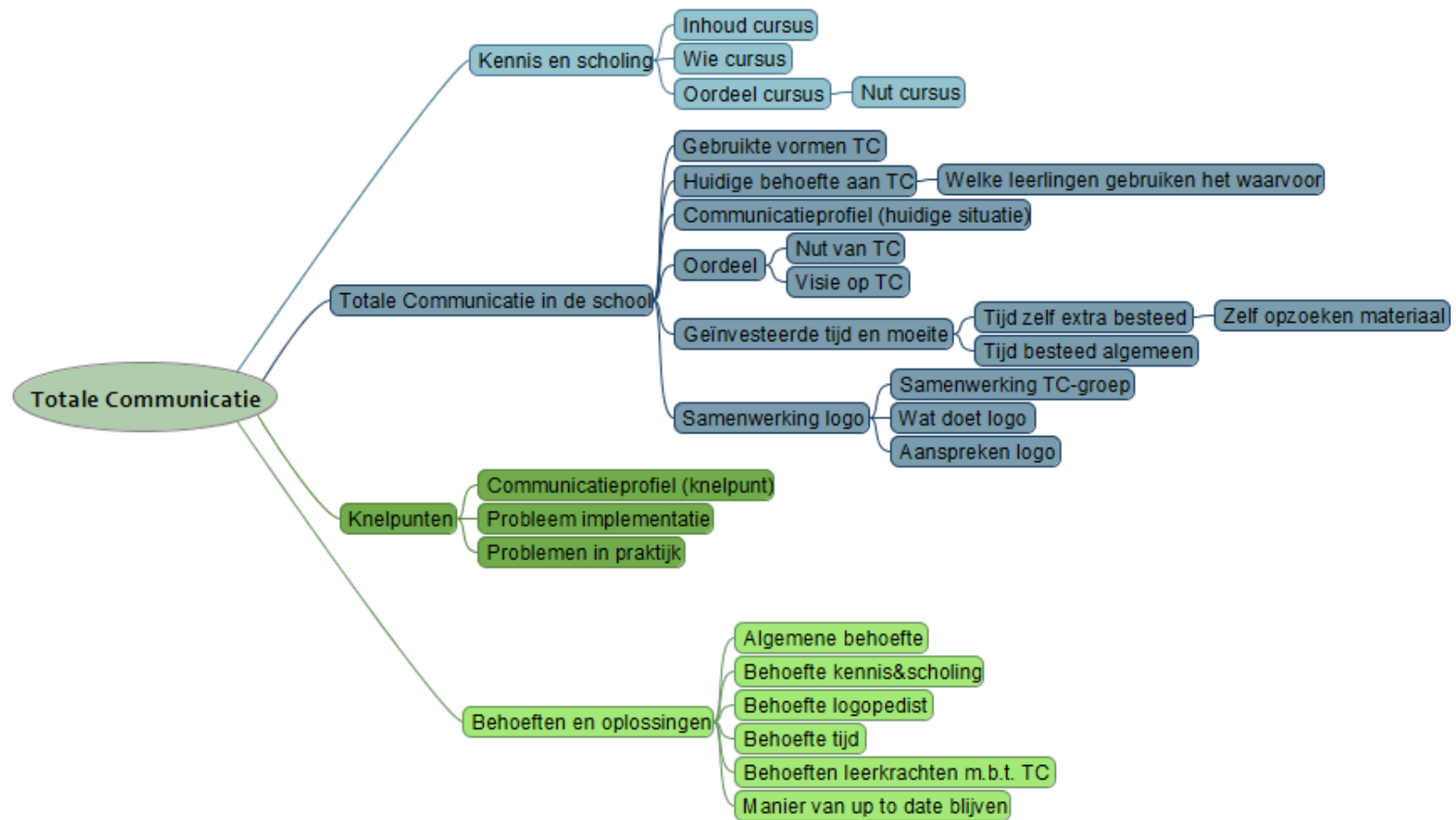
- Waar zijn jullie tevreden over, wat betreft de Totale Communicatie?
  - Wat voor verbeterpunten kunnen jullie aandragen, wat TC betreft?
-

Uitbreidingsvragen

- Is dat bij iedereen zo?
- Wie ziet dat anders?
- Vinden de anderen dat ook?
- Hoe zien de anderen dat?

- Wat kunnen de anderen hieraan toevoegen?
- Wie kan daar nog meer iets over vertellen?
- Kun je daar wat meer over vertellen?
- Kun je dat toelichten?
- Kun je een voorbeeld geven?

- Hoe komt dat? Waardoor komt dat?
- Hoe zou je dat willen veranderen?

- Begrijp ik het goed dat...
- Klopt het dat jullie zeggen...

Bijlage 3 – Codeboom

Codes en categorieën van de analyse, ondergebracht in een codeboom.

Bijlage 4 – Schriftelijke informatie en informed-consentformulier

Beste leerkracht,

Op 13 april zal door mij een groepsinterview gehouden worden om onderzoek te doen naar Totale Communicatie op school. Ik onderzoek wat de behoeften en ervaringen van leerkrachten zijn met betrekking tot Totale Communicatie (gebaren, picto's enzovoorts). Dit doe ik voor mijn afstudeerproject, waarbij we een kleinschalig onderzoekje moeten doen in de praktijk.

Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in wat leerkrachten nodig hebben om Totale Communicatie in de praktijk te brengen en hoe we hen kunnen helpen.

Na afloop van het interview zal ik de verzamelde gegevens analyseren en kan ik een conclusie trekken. Naar aanleiding daarvan schrijf ik een verslag en geef ik adviezen aan de schoollogopedist.

Het interview wordt opgenomen zodat ik het kan uitschrijven en kan analyseren. Alleen ik, de onderzoeker, kan de opname terugluisteren. Uitgeschreven gegevens worden **volledig geanonimiseerd**. Uw naam wordt niet genoemd in welk verslag dan ook, dit is een vereiste bij het uitvoeren van onderzoek.

Deelname aan het interview is geheel vrijwillig. U mag op elk moment uw deelname stoppen.

Mocht u vragen hebben of meer informatie willen, dan mag u mij altijd mailen via onderstaand e-mailadres. Ook ben ik op maandag aanwezig op school, mocht u mij mondeling willen aanspreken.

U wordt ingelicht over de resultaten wanneer deze bekend zijn, in de vorm van een samenvatting. Ook mag u natuurlijk mijn eindverslag lezen, wat naar verwachting in juli af is.

Zou u voor mij het bijgevoegde toestemmingsformulier in willen vullen?

Hartelijk bedankt en met vriendelijke groet,

Ruby de Bruin
Stagiaire Logopedie
Studente Hogeschool Rotterdam
persoonlijkmailadres@gmail.com

Toestemmingsformulier groepsinterview Totale Communicatie

- ☐ **Ik, deelnemer**, verklaar dat **de onderzoeker (Ruby de Bruin)** mij op duidelijke wijze heeft ingelicht over het doel van het onderzoek.
- ☐ Ik verklaar dat de onderzoeker mij heeft verteld dat de gegevens vertrouwelijk worden behandeld en anoniem blijven.
- ☐ Ik verklaar dat de onderzoeker mij heeft verteld dat het onderzoek wordt opgenomen voor analysedoeleinden. Ik ben ervan op de hoogte dat deze opname vertrouwelijk wordt behandeld en alleen wordt beluisterd door de onderzoeker.
- ☐ Ik ben ervan op de hoogte dat deelname aan het interview vrijwillig is en dat ik mij op elk moment mag terugtrekken.

Naam deelnemer:

.....

Handtekening deelnemer:

.....

Datum:

.....

Bijlage 5 – Beoordelingsformulier opdrachtgever

Om privacyredenen niet zichtbaar